

**Επετειακή ομιλία του Αρχιμανδρίτη Θεόκλητου Φεφέ, Προέδρου της Ενώσεως
Καλαβρυτινών Αθηνών, που εκφωνήθηκε στον Καθεδρικό Ναό της πόλης των
Καλαβρύτων την 13η Δεκεμβρίου 1974**

Δεκατετράχρονο παιδί τότε, όπως και μερικοί Καλαβρυτινοί που γλύτωσαν, έζησα προσωπικά σ' όλη την έκτασή του το φρικτό δράμα μας. Αντίκρουσα κατάματα τους Γερμανούς, όταν μπήκαν από όλα τα σημεία, στην όμορφη τότε πόλη μάς, ενώ κάτι φρουρές έλπίδες για λευτεριά, που είχαν ανάψει λίγο πριν, χάθηκαν. Όριστικά έσβησαν. Μας κατέλαβαν. Έπίταξαν τα σπίτια μας. Όταν χάλασαν τα σύρματα στη χωραφιά, περνώντας για να πάνε στού Καππή τή λάκκα, την προηγουμένη του έγκλήματος για να προετοιμάσουν τον "άγρο του αίματος", τους παρετήρησα. Κι οι ύποκριτες ζήτησαν συγγνώμη και τὰ ξανάφτιαξαν. Για να μην δώσουν την παραμικρή ύπόνοια.

Άκουσα τὰ σκυλιά να ούρλιάζουν σημαδιακά. Θεέ μου, τί νύχτα ήταν εκείνη, ξημερώματα δώδεκα προς δεκατρείς του Δεκεμβρη!! Ξύπνησα με τις καμπάνες, που έσχιζαν με τον ήχο τους, σαν οίμωγες στο παγερό πρωινό, τον άγέρα. Βρέθηκα στο σχολείο μαζί με τὰ γυναικόπαιδα. Θυμάμαι, σ' ένα μέρος είχαμε βάλει μερικά εικονίσματα και διάβαζα την παράκληση. Σαν θρήνος άκουγότανε τὸ "Κύριε Έλέησον" από τις γυναίκες. Από καιρό σε καιρό με σήκωναν στο ψηλό παράθυρο του σχολείου. Ένημέρωνα τους στιβαγμένους και έγκλωβισμένους ποιά σπίτια καίγονται.

Τώρα καίγεται τὸ Βαλιμίτη. Τώρα τὸ Γυμνάσιο. Τώρα ἡ ..... ἡ όμορφη μικρή πολιτεία, είχε παραδοθεῖ στις φλόγες. Άκουσα τὰ μυδράλια να γαζώνουν. Για μιὰ στιγμή κόπηκε ἡ ανάσα μας. Τί γίνεται; διερωτήθηκαν όλοι. Μάχη πιάστηκε. Όχι. Τους άνδρες θα σκοτώσουν τόμησα να πῶ, για να μου φράξη κάποιο χέρι τὸ στόμα. Πάψε!! Εἶχα συνείδηση του τί έμελε να γίνη. Γι' αυτό ξέφυγα στο διάλεγμα και πήγα με τις γυναίκες.

-Παιδί μου, ήταν τὰ τελευταία λόγια του μάρτυρα πατέρα μου, Έσὸ θὰ πᾶς με την μητέρα σου. Έμας ἴσως μάς πάρουν όμήρους, ἴσως μάς σκοτώσουν.... Έσὸ θὰ εἶσαι ποιά ὁ πατέρας.

Ἡ τελευταία ύποθήκη. Ὁ τελευταῖος άποχαιρετισμός. Τὸ τελευταῖο φίλημα. Μόνο σε μένα. Στους άλλους έδινε κουράγιο. Για να τον φιλήσω ὕστερα από λίγο κι' εγώ, νεκρό

ποιά στο μέτωπο, ἐκεῖ ἀκριβῶς, πού εἶχε δεχθῆ τὸ φίλημα τοῦ θανάτου ἀπὸ τὴν δολοφονική, χαριστική βολή τῶν Γερμανῶν.

Ἀνάμεσα στοὺς πρώτους ἀντιλήφθηκα τὴ φωτιά, πού βαλαν στὸ σχολεῖο. Μᾶς καΐνε! Πῶς νὰ ξεχάσω τὸ φοβερὸ ἐκεῖνο οὐρλιαχτό; ὦ!! τοῦ γυναικόπαιδου.... καὶ τὴν αἴθουσα τὴν ἀσφυχτικὰ γεμάτη, πού γιὰ μιὰ στιγμή ἄδειασε... καθῶς, ἀπὸ αἶσθημα αὐτοσυντήρησης, ὅλοι στριμώχτηκαν πρὸς τὴν πόρτα...

Ἦταν τέτοια ἡ πίεση ἀπ' τὸ σφύξιμο, πού ἔνοιωσα νὰ σταματάει ἡ ἀναπνοή μου. Τραβιέμαι πρὸς τα πίσω. Τὸ παράθυρο προβάλλει σανίδα σωτηρίας. Ἦταν ψηλό. Σπᾶμε τὰ τζάμια. Σκίζουμε τὴν κρισάρα. Κι' ἀφοῦ βοήθησα μερικὰ παιδιά, πήδηξα κι' ἐγὼ ἔξω.

Ἡ κυρία Σαμψαρέλου – σύζυγος τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἐθνικῆς – φοβᾶται νὰ πηδήξει κάτω. Κάποιος Γερμανός, βλέποντάς την, μὲ τὴν ἔκφραση τῆς φρίκης στὸ πρόσωπο, τῆς δίνει Χέρι βοήθειας. Καὶ καθῶς γλυτώνει ἀπο τὶς φλόγες, τὸν ἀγκαλιάζει καὶ τὸν φιλεῖ. Σκηνὴ ἀνθρωπιᾶς μέσα στὴ φρίκη καὶ τὴν κόλαση τῆς κτηνωδίας. Σὲ λίγο ἀπὸ τὴν πίεση ἔσπασε κι' ἡ πόρτα.

Ἀλλόφρονα ξεπετιοῦνται ἔξω τὰ γυναικόπαιδα. Γυναῖκες μὲ ξέπλεγα μαλλιά, χωρὶς μαντήλια, μερικὲς ξυπόλητες. Ἐξαλλες. Μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ τρόμου στὰ μάτια. Στὸ πρόσωπο. Ἐνα μικρὸ κορίτσι, ἡ Ἐλένη Φάσου, ἔχει καταπατηθῆ. Πέρασαν ὅλοι ἀπὸ πάνω της. Τὸ κρατᾶει ἡ μάνα της, σὰν νεκρό. Τί τὸ φυλᾶς; Πέθανε! Θάψτο κουρούνα, τῆς λέει κάποια...

Ἡ μητέρα του Ἀθανασιάδη, Καθηγητῆ της Γαλλικῆς, παράλυτη στὸ καροτσάκι της, εἶχε ξεχαστεῖ μέσα στὴν αἴθουσα. Ξαναμπαίνοντας, γιὰ νὰ γλυτώσω καμμιὰ κουβέρτα, τὴν βλέπω ζωσμένη στὶς φλόγες, μὲ τὴν φρίκη στὰ μάτια. Δὲν θυμᾶμαι ποιὸς ἄλλος βοήθησε. Τὴν βγάλαμε ἔξω καὶ τὴν ἀφήσαμε ἐκεῖ.

Στὴν ἐξώπορτα τοῦ σχολείου Γερμναοὶ μὲ τὰ ὅπλα στραμμένα καταπάνω μας. Τοὺς κοιτᾶμε μὲ περιφρόνηση καὶ φόβο. Περνοῦμε μπρὸς τους. Ταχουνε σὰν χαμένα.

Ἴσως δὲν εἶχαν ξαναδεῖ τέτοιο θέαμα. Φεύγουμε σὰν κυνηγημένα πουλιά. Ἐνα ἐρώτημα ὅμως ἀποσχαλεῖ ὅλους. Οἱ ἄνδρες; Πού εἶναι οἱ ἄνδρες; Γιῶργο, Νίκο, Κώστα, Μιχάλη;! Οἱ ἄνδρες! Τί κάνανε τοὺς ἄνδρες μας; Τρέχουν οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά. ἡ κάθε μάνα κοιτάει νὰ συμμάση τὰ παιδιά της, σὰν τὴν κλῶσσα τα κλωσσόπουλοα.

Τὰ σπίτια πίσω τους ἔχουν γίνει παρανάλωμα τῆς φωτιᾶς. Περιουσίες καίγονται, στέγες γκρεμίζονται, κόποι καὶ μόχθοι χρόνων καὶ χρόνων καταστρέφονται.

Ὁ ἥλιος ἀπ' τοὺς καπνοὺς εἶναι σὰν ἓνα κόκκινο ἀναμμένο σίδηρο στὸν οὐρανό. Μοιάζει πὼς στάζει αἷμα. Καὶ αὐτὲς τρέχουν νὰ βγοῦν ἀπο τὴν κόλαση, νὰ γλυτώσουν. Τρέχουν, πρὸς τὰ πού; Μακάρι νάξεραν. Δὲν θὰ προλάβουν νὰ νοιαστοῦν οἱ δύστυχες γυναῖκες γιὰ τὰ παιδιά τους. Τὸν ἑαυτὸν τοὺς ποιὸς τὸν λογαριάζει; Ποῦ θὰ τὰ κουριάσουν; Πὼς θὰ ξεφυτρήσουν; Τί θὰ φᾶνε; Καὶ εἶναι Δεκέμβρης μῆνας. Καρδιά τοῦ χειμῶνα. Καὶ ἓνα ἔργο ἱερό, βαρὺ καὶ ἀσήκωτο τὶς περιμένει.

Ἡ ἀπάντηση στὸ καυτό, ἀναπάντητο ἐρώτημα: ποῦ εἶναι οἱ ἄνδρες; τοὺς παίρνει τὴν σκέψη. Τὸ νοῦ. Τὸ λογισμό. Καθὼς φεύγουν, ψάχνουν παντοῦ μὲ τὰ μάτια τους νὰ τοὺς βροῦν. Πουθενὰ ὅμως... Μόλις ἀπομακρύνονται, βλέπουν ἀπὸ μακριὰ στὴν πλαγιά του Καππὴ σκορπισμένες κουβέρτες μὲ διάφορα χρώματα, ἐγκαταλειμμένες, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι Γερμανοί, ἀπὸ δεξιά, ἀπὸ ἀριστερά, κατεβαίνουν. Τελείωσαν τὸ ἔργο τους. Συντάσσονται καὶ προχωροῦν τραγουδῶντας. Ξέρουν τί εἶναι ἐκεῖ. Δὲν θέλουν νὰ τὸ πιστέψουν ὅμως. Ὡσπου, οἱ πρῶτες τραγικὲς γυναῖκες, μανᾶδες καὶ ἀδελφές ἀνεβαίνουν ἀντίθετα ἀπο τοὺς Γερμανούς, κλαίγοντας. Ἀκούγονται τὰ πρῶτα σκουζμάρια. Οἱ πρῶτες ἀλλόφρονες κραυγές. Τὰ πρῶτα μοιρολόγια. "Θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος πολὺς. Ραχήλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς ὅτι οὐκ εἰσί".

Ἡ τρομερὴ εἶδηση ἀπλώνεται. Τοὺς σκότωσαν.... Πᾶνε οἱ ἄνδρες! Πόσους; Πενήντα; Ἑκατό; Διακόσιους...Ὁ ἀριθμὸς συνεχῶς αὐξάνεται. Χίλιους. Ὅλους; Ναί. Δὲν ἄφησαν κανένα.

Κάποια νιόπαντρη μάνα, μὲ βυζανιάρικο μωρὸ στὴν ἀγκαλιά, ἀβάπτιστο, ρωτᾷ μιὰν ἄλλη ἂν εἶδε τὸν ἄνδρα της, καθὼς ἔφερνε τὴν εἶδηση ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση. Μπὰς καὶ τὸν ἀντίκρουσε σκοτωμένο. Μὰ κείνη δὲν ἀπαντᾷ.

Μίλα, τῆς λέει, καὶ τὴν πιάνει ἀπὸ τὸ χέρι, γιὰ νὰ δεχθῆ μέσα στὸ δικό της τὴν βέρα καὶ τὸ δακτυλίδι τοῦ ἄντρα της. Κατάλαβε. Δὲν χρειάζόταν πιά νὰ μιλήση.

Ὅσοι ἔφτασαν στὸ χῶρο ἐκεῖνο καὶ ἀντίκρυσαν τὸ φοβερὸ καὶ ανατριχιαστικὸ θέαμα, δὲν θὰ τὸ ξεχάσουν ποτέ.

Μπροστά - μπροστά, ἀπὸ τοὺς πρώτους ὁ παπᾶς μας, ὁ παπᾶ-Καλός, μὲ σκόρπια τὰ μυαλά, χτυπημένος μὲ τσεκούρι.

Πατέρες ἀγκαλιὰ μὲ τὰ παιδιὰ τους. Λευκασμένοι πρεσβύτες καὶ ἀμούστακα παιδιὰ. Φαμίλιες ὀλόκληρες ξεκληρίστηκαν. Ἄμορφες μᾶζες, πολτοποιημένες, ἀγνώστων ἡρώων. Κορμιὰ ἀκροτηριασμένα καὶ ἀκέφαλα. Πρόσωπα ποὺ ἢ ματιὰ τους δὲν εἶχε σβύσει ἀκόμα. Σκόρπια μυαλά. Κεφάλια ποὺ σαλεύουν ἀκόμα σὰν νὰ ζητοῦν νέα ζωὴ. Στήθια τρύπια, κοιλιὲς ἀνοιχτὲς ποὺ χάσκουν. Καὶ μαζὶ μὲ τὶς ξέπνοες οἰμωγὲς αὐτῶν ποὺ ἀργοπεθαίνουν, τῶν γυναικῶν τα σκουζμάρια κι οἱ θρῆνοι. Ἄλλες ξεριζώνουν τὰ μαλλιά τους. Ἄλλες ξεσκίζουν μὲ τὰ νύχια τους τὰ πρόσωπα. Κι' ἄλλες ἀμίλητες, ἀνέκφραστες, κοιτάζουν σὰν χαζές, λὲς καὶ τοὺς σάλεψε τὸ λογικὸ τους. Μερικὲς μαζεύουν τὰ χυμένα μυαλά. Τὰ σπασμένα κρανία. Τὰ κομμένα χέρια καὶ πόδια, γιὰ νὰ φτιάξουν τὸ σκελετὸ τοῦ ἀγαπημένου νεκροῦ, ποὺ ἦταν παραμορφωμένος καὶ ἀγνώριστος.

Μὲ τί κουράγιο ν' ἀρχίσουν τὸ θάψιμο τῶν νεκρῶν τους οἱ ἄμοιρες καὶ ἀνήμπορες γυναῖκες; Πῶς νὰ τοὺς μεταφέρουν στὸ νεκροταφεῖο; Μὲ τί νὰ σκάψουν καὶ νὰ τοὺς χώσουν;

Ποὺ βρῆκαν τὸ κουράγιο καὶ τὴ δύναμη; Ὁ Θεὸς βοήθησε. Ὁ δρόμος ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ἐκτέλεσης μέχρι τὸ νεκροταφεῖο ἦταν κατακόκκινος ἀπ' τὸ αἷμα. Πολλοὶ θάφτηκαν στὸ ἴδιο μέρος ποὺ σκοτώθηκαν. Ἦταν ἀδύνατο νὰ κουβαλήση μιὰ μάννα πέντε παιδιὰ τῆς καὶ τὸν ἄνδρα τῆς ἕξι.

Τὰ περισσότερα σώματα τῶν σκοτωμένων ἔμειναν, γιὰ μέρες, ἄθαφτα. Παρὰ τὸν χειμῶνα, ὁ ἥλιος δούλευε καὶ ὁ ἀγέρας ἔφερνε τὴν νύχτα, σὲ ὅλη τὴν περιοχὴ, τὴν μυρωδιὰ τοῦ θανάτου.

Ἀργότερα, ποὺ ἢ μετακίνηση ἦταν εὐκόλη στοὺς ζωντανούς, βρίσκονταν ξηραμένα καὶ ἐλαφρὰ τὰ πτώματα σὰν μούμιες. Ὅσα πτώματα τάφηκαν στὸν τόπο τῆς ἐκτελέσεως, ἦταν σχεδὸν στὴν ἐπιφάνεια. Ὅταν, ἀργότερα, τὰ ἔβγαλαν καὶ τὰ μετέφεραν καὶ ἀλύγιστα, σὰν ξύλα. Πολλὲς φορές ὅμως, ἓνα μπράτσο γλυστοῦσε καὶ στὴ μισολωμένη του ἄρθρωση, κρεμόταν καὶ κουνιόταν, μὲ τὸ περπάτημα τῶν ζωντανῶν, λὲς καὶ τὸ πτώμα χαιρετοῦσε μὲ φριχτὴ ἀδιαφορία, σχεδὸν μὲ περιφρόνηση.

Τὰ μάτια τους εἶχαν χάσει τὴν γιालένια τοὺς ὄψη. Εἶχαν γίνει σὰν ζελατίνα. ὁ πάγος μέσα στὶς κόγχες ἔλυωνε καὶ ἔτρεχε.

Σὰν νὰ κλέγανε οἱ σκοτωμένοι τους ζωντανούς...

Ἐβλεπε κανεὶς στὸς κορμούς των κυπαρισσῶν τοῦ νεκροταφείου στιβαγμένα πτώματα. Σωριασμένες οἰκογένειες. Ἄκουγες θρήνους καὶ προσκλήσεις ἀλησμόνητες. Ἔλα, παιδί μου, ἔλεγε ἡ χήρα τοῦ καθηγητοῦ. Θωμᾶ, βοήθησε νὰ θάψουμε τὸν καθηγητή σου. Ἀποχαιρέτησε τὸν φίλο σου καὶ τὸν συμμαθητή σου, συμπλήρωνε πιὸ κάτω ἄλλη.

Ποιόν νὰ πρωτοκλάψης; Τὸ ἄνοιγμα τῶν τάφων γινότανε μὲ τὰ χέρια, μὲ τὰ νύχια, μὲ σκερπάνια, καὶ σκαλιστήρια, ποὺ βρέθηκαν στὰ περιβόλια καὶ ὅτι ἄλλο. ἴσα-ἴσα ποῦ τοὺς σκαπάζαμε μὲ λίγο χῶμα γιὰ νὰ μὴν φαίνονται. Βρέθηκαν γυναῖκες ποὺ τὴν ἐπιμένη ἤθελαν νὰ τοὺς ξεθάψουν, γιὰ νὰ τοὺς δοῦν λίγο καὶ πάλι νὰ τοὺς σκεπάσουν. Καὶ ἀντισταθήκαμε τὰ παιδιά. Τὰ βράδια, κυριολεκτικὰ τὶς τραβούσαμε, γιὰ νὰ τὶς ξεκολλήσουμε πάνω ἀπὸ τὰ μνήματα τοῦ νεκροταφείου.

Οἱ Καλαβρυτινοὶ ἦρωες θάφτηκαν χωρὶς παπᾶ. Ἀδιάβαστοι. Χωρὶς λιβάνι καὶ κερί. Λένε, πὼς ὁ παπα-Καλός, πιστὸς στὸ χρέος τοῦ μέχρι τέλους, τοὺς διάβασε ὅσο ἦταν ἀκόμη ζωντανοί. τὴν νεκρώσιμη ἀκολουθία συνθέτουν τα βογγητά, τὰ μοιρολόγια τῶν γυναικῶν. Τὰ κλάματα τῶν μικρῶν παιδιῶν. Οἱ θρήνοι.

Τὶς ἄγριες νύχτες, ποὺ ἴρχονταν, γέμιζαν τὰ Καλάβρυτα ἀπὸ σκυλιά, π' οὔρλιαζαν καὶ μεγάλωναν τὸ φόβο καὶ τὴν ἐρήμωση. Τὴ νύχτα, ξέφαβαν τοὺς νεκρούς, τραβοῦσαν χέρια, πόδια καὶ ἔτρωγαν λαίμαργα. Τὴν ἐπομένη, οἱ μαῦρες γυναῖκες, ἄρχιζαν ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Πέρασαν σαράντα μέρες γιὰ νὰ θαφτοῦν καλὰ οἱ σκοτωμένοι καὶ νὰ μὴν τοὺς τρῶνε τὰ σκυλιά. Γιὰ νὰ θαφτοῦν ἀκόμα κι οἱ ξένοι, ποὺ δὲν εἶχαν κανένα δικό τους στὴν πόλη τῆς καταστροφῆς.

Τὸ ἱερὸ καθῆκον τῆς ταφῆς ἔγινε. Τὸ νεκροταφεῖο τῶν Καλαβρύτων μετεβλήθη πλεὸν σὲ μνημεῖο ἡρώων. Ἐτάφησαν τρεῖς γενιὲς μαζί. Ἀκοῦστε πὼς περιγράφει ὁ Καλαβρυτινὸς Γιώργος Κουτσουρῆς, πούχει δυὸ ἀδέλφια σκοτωμένα, τὴν φρικτὴ αὐτὴ σκηνή, σ' ἓνα του ποίημα:

Τρέξε Αντωνιά...

Τρέξε Αντωνιά, τρέξε μωρή,

ο ἄντρας σου σε καρτερεῖ

μες στου Καπὴ το ρέμα,

ἀνάσκελα μες στο χαλιά

θα τότε φάνε τα σκυλιά
τρέξε δεν είναι ψέμα!
Και συ κακόμοιρη Γιαννιά
στα ενενήντα σου τα χρόνια
μέτρα τους ένας...πέντε...εννιά
γιοι σου κι ανίψια σου κι αγγόνια.
Σκούζει η γριά η Μπαλαλού,
σκούζει κι ο νους της τρέχει αλλού...
Κατάντησα κορακοζώητη...
Έλα Χριστέ και Παναγιά!
Κακόμοιρη γιαγιά...
Νάτην η άμοιρη Τσεβή.
Τρέχει κι αυτή σαν παλαβή.
- Που πας Τσεβή;
- Οϊμένα ψάχνω...
- Σκεφτείτε το καλά
να βρω του Γιάννη μου τα μυαλά
είναι πιο πάνω σκορπισμένα...
Μαυρίζει ο ουρανός
απ' τα κοράκια...
Φρικτά πουλιά
με την απαίσια τους λαλιά!
Πήζει το αίμα μες στα αυλάκια!

Ἐμεῖς οἱ Καλαβρυτινοὶ εἴμαστε ἄνθρωποι δυναμισμού, μνήμης καὶ φαντασίας. Γι' αὐτὸ κρατηθήκαμε αἰῶνες. Δὲν ἀπορροφηθήκαμε. Δὲν ἀπαρνηθήκαμε τὴν κληρονομιά μας. Στὰ κύτταρα μᾶς ζῆ, καμωμένη μὲ αἷμα, ἢ μνήμη. Συχωράμε, ἀλλὰ δὲν λησιμονάμε. Δὲν θὰ λησιμονήσουμε ποτὲ κείνους ποὺ ἔφυγαν. Τόσο τραγικὰ καὶ πρόωρα ἀπὸ κοντὰ μας.

Χίλιοι τριακόσιοι εὐκόλα δὲν ξεχνιούνται καὶ τότε πεθαίνουν οἱ νεκροί, ὅταν λησιμονιοῦνται.

Ἄνυσταχτα τὰ μάτια μας στηρίζουμε στοῦ Καπὴ τὸ χωράφι, ποὺ ὀλόρθα ὑψώνουν τὰ κορμιά τους, τὰ κατάμαυρα κυπαρίσσια, φρουροὶ τῶν χιλίων τριακοσίων ἡρώων μας, ποὺ χόρτασαν καὶ γιγάντωσαν μὲ τὸ αἷμα τὸ δικό τους.

Αὐτὴ τὴν μνήμη ἀπαιτοῦμε νὰ διαθέτουν κι' οἱ ἄλλοι. Ὅχι γιὰ μας, ἀλλὰ γιατί οἱ ἴδιοι καταξιώνουν ἔτσι τὸν εαυτὸν τους, δικαιώνουν τὴν ἀποστολή τους.

Σήμερα, ποὺ τὸ ἔθνος, βαδίζει πιά τὴν λεωφόρο τῆς Δημοκρατίας, χρέος νὰ σταθῆ λίγο μπροστὰ στὸ μεγαλύτερο ἔγκλημα τοῦ εἰδεχθέστερου ὀλοκληρωτισμοῦ καὶ φασισμού. Κάποτε πρέπει νὰ σταθῆ, ὄχι μόνο σὰν προσκυνητῆς, ἀλλὰ καὶ σὰ ὀφειλέτης. Δὲν μονοπωλοῦμε τὴν θυσία, εἴμαστε ὅμως οἱ πρῶτοι στὸ ἀγῶνα, στὴν ἀντίσταση, στὴ προσφορά.

Αὐτὴ ἡ πρωτοπορία μας κάνει κάποτε νὰ νοιώθουμε πικρία, ὅταν ἡ λησιμόνυση εἶναι χαρακτηριστική. Ἀγανάκτηση, ὅταν ἠθελημένα γίνεται παραχάραξη καὶ καπήλευση τῆς θυσίας. δίκαιο παράπονο, ὅταν πρυτανεύει ἡ σκοπιμότητα, ἐκεῖ ποὺ ἀγνά, ἀφειδώλεφτα, στὴν πιὸ ἡρωική τους ἔκφραση, μὲ τὸ μεγαλύτερο φωτοστέφανο τοῦ μαρτυρίου, δόθηκαν τὰ πάντα.

Δὲν ξεχνοῦμε τὴν προσφορά καὶ ὅσους ἔγραψαν ὑποθήκη μὲ τὴν ἀγάπη τους καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ αὐτὸ τὸ τόπο, τὶς χῆρες του, καὶ τὰ ὀρφανά του. Τοὺς εἴμεθα ευγνώμονες. Οὔτε ὑπάρχουν παράλογες ἀπαιτήσεις. Στὸ λεωφορεῖο τῆς ζωῆς ὑπάρχει πάντα κάποια θέση γιὰ τοὺς τραυματίες, τὰ θύματα, τὶς χῆρες, ποὺ πολλὰ ἀπὸ αὐτές, μὲ ὑπερηφάνια καὶ ἀξιοπρέπεια γέρνουν στὴ δύση, χωρὶς νὰ ὑπάρχη κάποιος νὰ τοὺς κλείση τὰ μάτια, γιατί πρόλαβαν αὐτὲς στὶς 13 Δεκέμβρη τοῦ 43 κι ἔκλεισαν τὰ μάτια ὄλων τῶν δικῶν τους.

Ἄς μὴν εἶναι γιὰ τοὺς Καλαβρυτινοὺς τὸ πρῶτο κάθισμα. Καὶ ἂν δὲν ὑπάρχει ἀκόμη θέσις, περιμένουμε. Περιμένουμε, γιὰ νὰ κλείσουν οἱ πληγές, ποὺ ἔχει νὰ ἐπουλώσῃ τὸ Ἔθνος μας, ποὺ εἶναι πολλὲς καὶ μεγάλες. Περιμένουμε. Στεκόμαστε ὄρθιοι. Μᾶς εἶναι αὐτὸ πιὸ τεργιαστό. Τὰ δένδρα πεθαίνουν ὄρθια. Σὲ μᾶς βρίσκουν περιεχόμενο οἱ στίχοι τοῦ Βαλαωρίτη: " Κι ἂν ἐξεραθῇ τὸ κλαρί, πάντα χλωρὴ εἶναι ἡ ρίζα". Τ' ορκιστήκαμε. Δῶ ποὺ περισσεψαν οἱ θρηῆνοι, θὰ κάνουμε ν' ἀνθίσουν ἄσπροι κρίνοι.

Ὅμως, κάποιες ἀγέλαστες αὐγές

κάποια θλιμμένα βράδουα,

ἀχολογοῦν οἱ λαγκαδιές κι' οἱ ψίθυροι θαρρεύουν

καὶ τὸ ἀγριοβόρι τοῦ Χελμοῦ, τραγοῦδια λέει γιὰ κείνους

ποὺ πέσαν στὶς 13 Δεκέμβρη,

νὰ ζωντανέψουν μιὰ φορά

τὸν θρῦλο τόσων χρόνων,

πὼς τὰ Καλάβρυτα φρουροὶ τῆς λευτεριάς ἐγίναν.

Γιατί εἶναι φλάμπουρο χαρᾶς,

ἀπ' τὰ παλιά τα χρόνια

εἶναι κλωνί, ποὺ προτιμοῦν

τῆς λευτεριάς τ' ἀηδόνια.

Στεφάνι δαφνοστέφανο Καλάβρυτα πατρίδα,

ὁ κόσμος σου ἐφόρεσε, τί στάθηκες ἐλπίδα.

Ὁρθώθηκες σὰν σύνορο, γιγάντωσες σὰν βράχος,

καὶ ὁ ζευγής, ὁ φτωχός κι' ὁ κάθε σου ξωμάχος,

τῆς ἱστορίας ντύθηκε τὸ γαλανὸ τὸ ντύμα

καὶ ἱεραπόστολος τρανὸς μέσ' τὸ παγκόσμιο βῆμα,

ἐστάθη καὶ διαλάλησε κι' εἶπε τρανὴ ἀλήθεια:

πὼς τὰ μεγάλα ἰδανικὰ μέσ' τὰ δικά σου στήθια
οἱ μοῖρες τα στεργιώσανε, ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες
καὶ τάκαμαν φωτόλουστες τῆς λευτεριᾶς κολώνες.

Πίσω ἀπο αὐτές τὶς φωτόλουστες κολώνες τῆς λευτεριᾶς, τὰ κιονόκρανα τῆς δόξας, θὰ
βλέπουν οἱ Καλαβρυτινοὶ στους αἰῶνες, καθισμένες τὶς ψυχὲς τῶν δικῶν τους, ντυμένες
μὲ τὰ γαλάζια πέπλα τῆς μεγαλοσύνης καὶ τοῦ θρύλου. Καὶ τὴ μνήμη τους, ἀκοίμητο
καντήλι θὰ κρατοῦν στὴν καρδιά τους.

Κι ὡς ὁ χιλιόψυχος καπνός
πολύβουος ὄλο καὶ ανεβαίνει
ἤλιε μου, στάσου
καὶ βουβάσου
χαμωβλεπούσα ἐσὺ Οἰκουμένη.
Καὶ μόνο του παλιού καιροῦ
τ' ἀηδοκαριοφύλια ἀς κρένουνε.
Τῆς γῆς οἱ θεοὶ στ' ἄστρα ανεβαίνουνε!
Καὶ ὦ! νά 'ταν τέτοια κι ἡ φυγή μου
ψυχὴ μου !....
Ποιήμα Γ. Κουτσοχέρα.